

RAJSLI ILONA:

A kódváltás jelensége a fiatalok nyelvhasználatában

A fiatalok nyelve mindig hálás területe a kutatónak: egyrészt azért, mert szüntelenül meg-megújuló, ötletes nyelvi bravúrokkal szolgál, másrészt viszont az odafigyelést az ifjúság nyelvhasználatában szaporodó riasztó jelek is igazolják, amikor azt tapasztaljuk, hogy jó részük kommunikációs zavarokkal küzd, a megszólításokkal s egyéb udvariassági formákkal hadilábon állnak, a nyelvi durvaság megszokottá válik körükben. Jóllehet régi igazság: a mindennapi nyelvhasználat hiteles jelzője az erkölcsi magatartásnak is.

Néhány évvel ezelőtt a középiskolások nyelvhasználatát, nyelvi ízlését, stílusát, divatjelenségeit mértem fel, később a vajdasági ifjúság nyelvjárásiasságának a szintje, a diglossiahelyzetben történő kódváltás jelensége foglalkoztatott.



Rajsli Ilona előadása

Azután a 90-es évek elejétől a nagy számban magyarországi egyetemekre, főiskolákra kerülő vajdasági fiatalok nyelvi kontaktusára, adaptálódási folyamatára kellett odafigyelnünk, anél is inkább, mert a megváltozott körülmények – az ideig tartóig a fiúk esetében különösképpen – nemcsak az új élet másféle szituációit jelezték, hanem mindazt a komplex politikai-társadalmi helyzetet, amely ezt a nyelvterületi szintű migrációt létrehozta.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a társadalmi-szociális közegváltás mellett az otthonról hozott konfliktus- és válságélmény nyomasztó hatása nyilvánvalóan emocionális többletként (esetleg akadályként) funkcionál(t) a nyelvi adaptálódás folyamatában. A kérdéskörnek tehát olyan jelentős pszicholingvisztikai kapcsolódásai is vannak, amelyeket alkalmanként nem hagyhatunk figyelmen kívül.

A megkérdezettek becsei, adai, zentai, csókai, horgosi, tehát főként a Tisza menti regionális köznyelvet beszélő fiatalok (egyetemisták, főiskolások) voltak. A kódváltás esetükben egy nyelven, egy normarendszeren belül történik, pontosabban egy regionális köznyelvi formáció és a felzárkózási köznyelvi norma között. Ez a felvázolt diglossziahelyzet a kétnyelvűségnek az a fajtája, amikor az egyik nyelvváltozat társadalmilag alárendelt szerepű, vagy ahogyan Ferguson megnevezi a két változatot: az ún. presztízsfunkcióban használt „magas”, és a mindennapi helyzetekben alkalmazott „alacsony” változat.

Diglosszia esetén a nyelvi kódok közötti választást egyértelműen a funkcióbeli különbségek határozzák meg. A fiatalok nyelvében ez a váltás típusa szerint legtöbbször észrevétlen, sima kódváltás. A diglossziahelyzet akkor válik problematikussá, amikor műveltségbeli, regionális vagy szociális gátat képez, bizonyos társadalmi különbséget erősít a kommunikációban. Ezért nevezi Susan Gal a kódváltást társalgási stratégiának, amelyet a csoporthatárok kijelölésére, áthágására vagy lerombolására használnak.

A kódváltás kapcsolatban van még a nyelveknek tulajdonított „értékekkel”, ennél fogva a normák kérdésével is. Az, hogy az ember milyen kódot választ, azt is tükrözi, hogy milyenek akar látszani mások szemében, de ez már a szociálpszichológia területe.

S nem utolsósorban itt van még a nyelvi előítélet kérdése is: mindezekről azonban alább majd konkrét adatok szólnak.

A kérdezett fiatalok kivétel nélkül valósnak, jelentősnek érzik a felvetett jelenséget. Mindenekelőtt egyéni döntésből fakadó folyamatnak tekintik ezt a nyelvi váltást, amelyet szinte kötelező jelleggel kísérnek más viselkedésbeli, magatartásbeli szokásmódosulások is. A kódváltás mozzanata, mégha nem is tudati tény formájában, azoknál is jelen van, akik teljesen természetesnek veszik a teljes adaptálódást, hiszen szerintük úgy könnyebben beépülnek az új környezetbe, s csak így érvényesülhetnek. Megjegyzendő, hogy elenyészően kevesen gondolkodnak így, s ezek a beszélők meglepően gyorsan, néhány hét alatt átváltak, átveszik az idegen manírokat.

Adatközlőim többségénél nem ennyire egyszerű ennek az adaptálódásnak a megítélése, megélése. Ez a fiatalok 18-19 évesen kerülnek immár új környezetbe. Eddigi iskoláztatásuk során a kódváltás egyéb, pontosabban a kisebbségi etnikum nyelve és az államnyelv közötti viszonylatokban érvényesülő formáit is volt módjukban megtapasztalni, hiszen az egyéb szituációkon kívül a középiskolai oktatásban is több-kevesebb tantárgyat szerbül tanulnak a diákok. Az adaptálódás kényszerével tehát már itthon szembe kellett nézniük. Ellenhatásként e fiatalok nyelvi tudatában most erősödni látszik a lokális/regionális nyelvi összetartozás érzése, amelyet pontosan kimutatható vonásokban éppen akkor érzékelnek legintenzívebben, amikor idegen környezetbe, megváltozott körülmények közé kerülnek. Többségüknél éppen ezért tudatosul a vártnál erőteljesebben az újabb kódváltási szituáció, s ezzel magyarázható az a tény, hogy a felvetett problémára igen érzékenyen, intenzíven reagálnak, és nemcsak az úgynevezett szakmabeliek, a nyelvszakosok, hanem a más irányultságú egyetemisták is.

Egyértelműen létezőnek, valósnak tartják az itthoni és az új környezet nyelvhasználatára közötti különbségeket. (Hangsúlyozni szeretném, hogy az egyes részjelenségek tárgyalásakor természetsszerűleg mellőztük a nyelvjárásiasságokat).

A fiatalok leginkább a szókincsbeli különbségeket érzékelik, de a hangzásbeli másságot is jelentősnek tartják.

A lexikai-jelentésbeli különbözőségek viszonylag problémamentesen, gyorsan áthidalhatók. Az újdonsült egyetemisták ha-

mar megtanulják, hogy a **bazén**, **maica**, **szemafor** típusú szavakat lehetőleg kerüljék, a félreérthető használatú **patika**, **pumpa**, **örökíró** féléket mellőzzék, hogy **ragtapasz-t** mondjanak **hansaplast**, **fénymásolatot fotokópia** helyett és így tovább.

Az eddig nem ismert, nem hallott szóalakok – mint azt megjegyezték – már sokkal több gondot okoznak: **hungarocell** a **sztropor** helyett, a **cellux** a **szelotép** helyett, a természetesnek tűnő **siska** helyett a **frufu**, vagy a tornaórákon tapasztalt újszerű kifejezések, mint amilyen pl. az **indiánszökdelés**.

Az utóbbi típusú szavak a legjobb esetben is csak ideiglenesen kerülnek be használatukba, pusztán a pillanatnyi elvárások kielégítésére. Hasonlóképpen a divatszavak sokaságához is némi tartózkodással viszonyulnak az új környezetbe került fiatalok: a **galeri**, a **tökjő** (legújabban már **tökhavaj**), a **béna**, az **eszméletben** szavak használatát a társalgásban még elviselhetőnek tartják, azt is tudomásul veszik, hogy a **pézsé** a papírzsebkendő szót fedi, a **demo** viszont a demonstrációt, a baktérium csak egyszerűen **baci**, a zárthelyi dolgozat **zéhá**, a nevük mellett levő **k.h.** pedig külhonit jelent, a nagy számban divatozó becéző formák azonban idegenek számukra. Ilyenek a **pinyózni** pingpongozni, a **vili** (világos), a **ruci**, **baki** félék (ruha, bakancs jelentésben), a **szió**, **szióka**, **csa**, **cső**, (a **csao** helyett), **ám** – mint mondják – az utóbbi időben a **hellő**-nak is lett **hellóka** változata, továbbá **hali** formája is. A legkirívóbbnak és leginkább elítélendőnek azonban a **vacsi** (vacsora), **zacsi** (zacskó), **Balcsi** (Balaton), **bocska** (bocsánat) féléket tartják. Az e téren kialakult háttározott véleményüket talán nem is lenne elvetendő megszívlelni.

A nyelvi presztízsváltozat jelentős interferáló hatást gyakorol a megnyilatkozás hangzó részére is. A következetesen **ë-ző** bácskai ejtés szembetűnő jegye az otthonról hozott regionális köznyelvnek. A fiatalok többsége – saját bevallása szerint – nem hajlandó átváltani a nyílt **e-re**, vállalják ezt az árulkodó vonást, esetükben e tudatos fonémahasználat, mint ahogyan Wacha Imre értelmezi, **lokálpatriotizmust jelez és identitás értékű**.

Adatközlőim arról is beszámoltak, hogy új környezetük eltérő módon értékelte a zártabb hangzású ejtést: volt aki **színesnek**, **jónak**, volt (még tanáraik között is) aki **provinciálisnak**, **tájnyelvinek**, volt aki **dunántúlinak** nevezte.

Meg kell jegyeznem, hogy nemcsak a leendő értelmiségiek, hanem az immár évek óta egyszerű munkásként, napszámosként dolgozó fiatalok körében is megtalálni ezt a fajta érzékenységet.

Mindemellett bármennyire is az összetartozás kódjává vált az *ë-zés* e fiatalok tudatában, az anyanyelvjárásból való tartós kiszakadás – amit főleg a negyedéves hallgatóknál tapasztaltam – fokozatos átváltást eredményez, ennek mértéke az egyéniségtől, valamint a tudati tényezők erősségétől nagymértékben függ. Kitűnő példa erre azoknak az Újvidéken tanuló vagy végzett bölcsészszakosoknak a sorsa, akik magyarországi (állami vagy helyi) TV-hez, illetve rádióhoz kerülve – gyakran felszólításra – igen gyorsan kénytelenek levetkezni az árulkodó vidékies hangzást.

A nyelvi adaptálódás során gondot jelent a magyarországi udvariassági formák (pl. a „tetszikezés”), társalgási fordulatok megszólítások, köszönési szokások elfogadása, átvétele. Mindez az eltérő viselkedésbeli, mentalitásbeli hagyományokból eredően természetes is. Ugyanúgy nehezen birkóznak meg a rövidítések, betűszók tömegével, gyakran anélkül használják ezeket, hogy pontosan tudnák, mit jelentenek.

Az oktatás szakszókincsének kognitív nehézségei, melyek a kisebbségi körülmények között folyó anyanyelvi oktatás heterogén eredetű terminológiai ismeretéből fakadnak, a fiatalok véleménye szerint nem jelentenek akkora problémát, mint a már említett általános érvényű szocializációs helyzetek: az egyetemi programok segítségével ugyanis rendszerszerűen, fokozatosan, hirtelen átállás nélkül megtanulhatják az új terminusokat. Ezeknek a jelentésbeli és kifejezési nehézségeknek a meglétét inkább egy másik korosztály tagjai, az elsős középiskolások támasztották alá. Ezek a gyerekek azonban még koruknál fogva alkalmazkodóbbak, szinte kétely és fenntartás nélkül igyekeznek adaptálódni a megváltozott életkörülményekhez.

A kérdezett egyetemisták kivétel nélkül megemlítették az artikulációban, hanglejtésben tapasztalt másságot. Magyarázataukból csak körülményesen lehetett kihámozni, hogy rosszallásuk arra a keresetten pongyola, egyféle lezserséget tükröző hangképzésre irányul, amit a magyarországi fiataloknál (s nemcsak nálunk) érzékelhető elkent, a szavakat egymásba mosó, „nyegle” artikulációval lehet azonosítani.

Az idei mezőberényi diákújságíró-tábor brassói, hargitai résztvevői például a tábor lapjában éles hangon adtak nyomatékot nemtetszésüknek a beszélt nyelv ilyen irányú alakulása miatt.

Megítélésem szerint a nyelvi adaptálódás ezen a téren ütközik a legtöbb nehézségbe, mert itt bizonyos (nyelvi és nemcsak nyelvi) előítéletek is fennállnak vagy alakulhatnak ki. S noha az új környezetbe való beépülés nem követeli meg okvetlenül az ilyen árnyalatokra is kiterjedő, teljes adaptálódást, a közösségi szellem révén ezek az analógiák igen intenzíven hatnak.

A kódváltás megvalósulása az említett területeken sokban függ az egyéni beállítottságtól, az egyéniségtől is. Éppen ezért az immár több évi adatgyűjtés, megfigyelés alapján levonható az a következtetés, hogy a kérdezett fiataloknál jelentős szerepet játszik a nyelvmegőrző tendencia, az új környezet nyelvváltozata csak egy bizonyos hányaduknál szerepel presztízsváltozatként, ők tudatosan törekednek a minél gyorsabb váltásra. Adatközlőim nagyobbik része kisebb-nagyobb zökkenőkkel éli meg az akulturációs folyamaton belül a nyelvi kódváltást, ezzel is alátámasztva Fodor István megállapítását:...." a nyelvi különbség, mint a rétegződés egyik fajtája valamilyen formában mindig meglesz." (Mire jó a nyelvtudomány? 274. 1.)

Befejezésként hangsúlyozni szeretném: az érintett kérdéskört csak a vajdasági magyar fiatalok nézőpontja felől vizsgáltam, ám legalább ennyire tanulságos lenne ismerni a befogadó közösség viszonyulását is az itteni származású magyar egyetemisták, főiskolások nyelvi felzárkózásához.